

WITAJŠO

Při gózbje 25lětnego wobstaša biosferowego rezerwata Błota jo se wótwóriła w domje za luži a přirodu toś ta nowa wustajeńca. Wót lěta 2015 móžošo how gromaže ze žabu Bully we tých dožyweńskich swětach drogowaš. Wustajeńca co Was z jadnorazoweju krajinu z tšugami we Błotach, ze swójeju bogateju přirodu a kulturelneju wjeleserakošću wopóznaš. Póžćo na zapšimujuce a informatiwne zawupytujuce drogowanje! Toś ten flyer Was při tom pódpěrujo.

Wodychajšo na lěgańskej łuce a póžywajšo atmosferu starych lěsow na kšomje tšugow. Slědujšo na digitalnem modelu terena, kótare slědy wusoka wóda ma. Přisluchajšo tradicionelnemu serbskemu spiwoju. Abo dajšo se apetit na błošańske chłošćonki pózbužowaš při dostupnem stogu. Žycimy zapšimujucy a informatiwny čas how w našej wustajeńcy a w našej błošańskej krajinje.

Waš team doma za luži a přirodu w Lubnjowje/Błota

A WUDRA

Wudra jo krađu wupominajuće zwěrje. Wóna trjeba wjele městna za swóje rewěry, měr, cystu a běžecu wódu z psírodnymi brjogami. Take žywieńske rummy se wěcej a wěcej zgubuju w Nimskej. Wušej togo groze toś tej ředkej družynje kunow smjertne tšachoty z wobchadom na drogach. W Bramborskej su Błota šěžyšćo za rozšyrjenje wudrow. How wóna se derje cujo a móžo se rozměwaś. Žěkowaś ma se tomu wšakim napšawam za šćitanje wudrow w biosferowem rezerwaśe.

Tšašne drogowańske puśe *Gefahrvolle Wanderwege*

Wudry su cýcarje, kótarež su žywe na kraju ako teke we wóze a mógu spóromje brjogow wjelgin daleko gnaś. Zwěrjeta maju wjasele psí drogowanju a trjebaju wjele městna, psí comž jo wjelikóć rewěrow bejnje wótwisna wót kwalitty žywieńskega ruma a lětnego casa. Samjaki mógu w jadnej nocy wušej 20 kilometrow ducy byś. Cesćej psídu ku drogam, kótarež wódy kśicuju, zwěrjeta pak njamógu spózy drogow pśejś. Na takich tšašnych městnach muse pśez drogi pśejś a mógu se lažko zajěś. Žinsa eksitěrujo jano w Górných Błotach – w jadnom jědrowem žywieńskem rumje wudrow – někak 50 za wudry psígóдне drogi a zeleznicowe mósty. Šyroke brjogowe pase na wobyma bokoma rěkow a tšugow spózy daleko se wupinajucych móstow zmóžnju wudrje bžeztšachotne drogowanje. To su suche sćažki, pókšyće z pěskom a kamuškami.

Zažaržanje w rewěrje **Revierverhalten**

Wudry su płošne samotniki, kótarež se wódnjo jano rědko pokažuju. Pšedewšym w změrkanju abo switanju a w nocy górtwuju a pytaju za rybami spóromje brjogow. Ale teke žaby, insekty a mušle stoje na jich jěžnej kórtce – tam a sem samo myše, wódne ptaški a bizamowe ratwy. Rubjeńki zežerjo wudra ned we wóže, rubjenja na brjoze. Rewěr samicy se rozpšestrěwa na pěš do sedym kilomejtraw. Rewěry samjakow su samo hyšći wětše. Wjelikosć rewěra jo wótwisna wót togo, kak wjele caroba k dispoziciji stoj. Dokulaž lubjej wóstanu w bliskosći wódy su wudrowe rewěry jano wokoło 100 metrow šyrocko. Kužda wudra markěrujo swój rewěr z wónjami a z gownom, aby konkurenty wótzaržowała. Wudrowy rewěr jo dokradnje rozrědowany. Dajo wěšte městna, žož wudra z wódy pšizo, swój rewěr markěrujo abo na słyńcu laży. Gaž jo wudra ducy w swójom rewěrje, pón pšecej na samskich sćaškach.

BOBR

DER BIBER

B

Bobr jo nejwětšy gryzař Europy. Srjejež 19. lětstotka jo był „mejstař Bockert“, tak se jomu nimski teke groni, w Nimskej skóro wótemrěty. Ale wobšyrne šćitańske napšawy a cesnoamtski angažement su k tomu pšinosowali, až jo licba se zasej pówušyła. Žinsa jo bobr zasej žywy we błošańskich tšugach a groblach. Tak ako žedno druge zwěrje pšeměńijo a wugótujo wón swój žywjeński rum.

Gryzańske žěło **Nagearbeit**

Bobr lubujo wósebne měke drjewo wjerby a topoły, kótarež namakajo we błošańskich ługach. Ze swójimi wótšymi gryzańskimi zubami wobgryzujo štomy až bom slědkoju padnjo. Za šańke štomy trjeba jano jadnu noc. K mócnym štomam pak se wrošijo někotare nocy a wobgryzujo je raz wót jadngo a raz wót drugogo boka. Typiski wobraz wobgryzanja wuglěda ako pla sypawki.

Bobr se wrošijo *Der Biber kehrt zurück*

Dłujki cas su luže za bobrom tak mócnje góntwowali, až jo był srjež 19. lětstotka wutamany. Luže su kšěli wósebnje jógo gusty kózuch a měšo měš. Wósebnje póžedany jo był tak pomjenjony „bobrowy tuk“. To jo tucny załzowy sekret ze specielných załzowych měškow, z kótarymž bobr swój kózuch woplěwujo. Sekret jo se teke wużywał za medicinske zaměry a ako písycynk we wónjałkach. Juž młogo lětžasetkow jo bobr kšúše šćitany a za nim se njesmějo góntwowaš.

We wokolinach pši srježnem Łobju jo bobr namakał swój slědny schow. Wót how su luže mógali jogo srjež 20. lětstotka wuspěšnje wužiwništ pši Łobju a Odrje a jo se mógał pós-promje wjelikich rěkow zasej rozšyriš. Wót Odry su předne bobry pšišli w lěse 2003 pó wušej 100 lětach zasej do Błotow. Mjaztym jo dobył naš nejwětšy domorodny gryzař wjelike žěle biosferowego rezerwata. Pši tom móžo dojs ku konfliktam mjazy bobrom a lužimi. Aby se to nještało, wobgłěduju wobstararje biosferowego rezerwata wuwise licby bobrow a naražiju napšawy, kak mógu wużywarje płoninow zadoras zeškodowanjam bobrow.

Tšachota zaměnenja *Verwechslungsgefahr*

Bobr móžo wušej mejtarja dlujkosći dojspiš. K tomu pšizo charakteristiska „łopatka“ - tak se groni 30 centrimetrow dlujkemu a platšnitemu wogonoju. Aktiwny jo wón w změrkanju, switanju a w nocy. Pši plěwanju glědaju jano jogo nosk, wócki a wušy z wódy wen. Jaden raz w lěse dostanjo bobr młode.

Spóčetnje pochada nutrija, jej se groni teke „bobrowa ratwa“ z pódpołdnjowneje Ameriki. Wóna słuša k pšiswojžbnym mórskich swinjow. Nutrije su 50 až do 60 centrimetrow dlujki, to jo někak połojca bobrow. Kulowaty wogon a kšebjat wiziš derje, gaž plěwaju. Nutrije maju mimo togo wósebnje njewšedne běle brodowe kósmo na rozdžěl k bobroju.

Bizamowe ratwy pochadaju z połdpołnocneje Ameriki a su pšez pomoc luži do Europy pšišli. Wóni narostu jano wokoło 35 centrimetrow wjeliki. Ako jich pšiswojžbne, pyskańske myšy, maju dlujki a kulowaty wogon. Cesto su žywe w susedstwie bobrow, ale w napšěšiwngu k bobroju su teke wódnjo ducy. Bizamowe ratwy rozměwaju se cełe lěto.

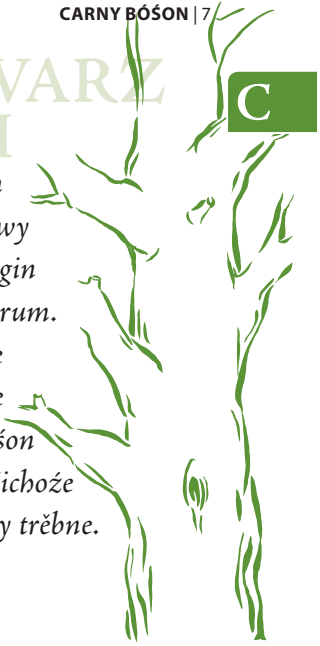
CARNY BÓSON

DER
SCHWARZ
STORCH

C

W pširownowanju ze znatym bėłym bósonom jo carny bóson bejnje płošywy ptašk. Wón se wobija luži a ma wjelgin wusoke wupominanja na żywjeński rum.

We Błotach su hyšći měrne a pširože bliske lěse, žož móžo schowany swóje młožeta górzej šėgnuś. Aby carny bóson namakał swóju domownju teke w pšichože we Błotach, su kšute šćitowe napšawy trėbne.

Žož móžo carny bóson żywe byś

Wo der Schwarzstorch leben kann

W Bramborskej licy carny bóson ako pšeliš rėdki a wobgrozony ptašk. Pšicyna jo, aź dajo jano rėdko żywjeńske rummy za měrne sejšenje na jajach a žož dosć caroby namakaš móžo.

Stare lěse za dorost *Alte Wälder für den Nachwuchs*

Žož se carny bóson doma cujo, jo ekologiski system „lěs“ hyšći strowy. Pšerėdki a wjeliki ptašk bydli jano w pširože bliskich a we strukturje bogatych lėsach z wjelikim póžėlom starych bomow z roznogateju kronu.

Wobgrozenja *Gefährdungen*

Błota su traditionelny żywjeński rum carnego bósona. Wót zachopjeńka lėta 1980 pak su licby carnego bósona spadowali. W 1990tych lėtach jo se licba we Błotach zasej na 5 porikow pówušyła, dokulaž nowe pówódnjowne płoniny su dosć caroby póbitowali. W bėgu casa pak su toś te płoniny zarosli ze sćinu a carny bóson namakajo lėbda hyšći carobu. W lėše 2014 stej jano hyšći dwa pórika na jajach sejšiłej.

Šćitne napšawy *Schutzmaßnahmen*

W biosferowem rezerwaśe su spóčetne lěse ze starymi bomami kšúśe šćitane. To pomožo carnemu bósonujo a wjele drugim družynam, kenž su wótwisne wót takich żywjeńskich rumow. Wjelike płoniny takich lėsow laže w jėdrowych conach.

foto: shutterstock / Michael O'Brien

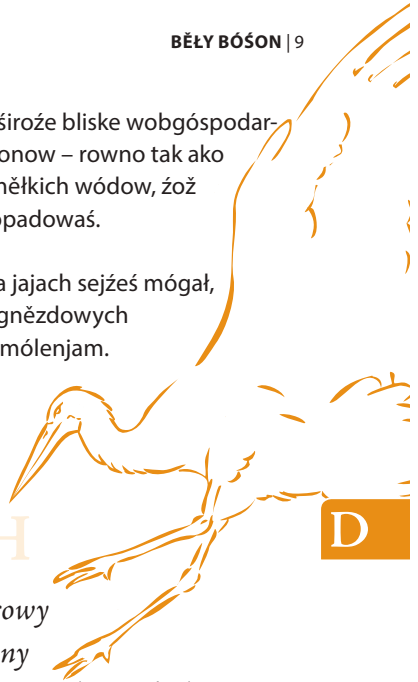

foto: shutterstock / puzpulk

Wužytne za carnego bósona jo pširože bliske wobgospodarjenje lěsa na kšomje jědrowych conow – rowno tak ako zdžaržanje mokšojtych lukow a měłkich wódow, žož móžo carny bóson małke ryby pópadowaš.

Aby carny bóson dalej w měrje na jajach sejžeš mógał, wjedu se turisty zaměrnje mimo gnězdowych wobcerkow a stakim se zadorajo mólenjam.

DER WEISS STORCH BĚLY BÓSON

Za běłych bósonow jo biosferowy rezerwat Błota wósebny wažny sedański wobcerk. Kužde lěto zasobu pšidu bósony slědk do Błotow, aby swóje mložeta górnjej šěgnuli. Wjele napšawow biosferowego rezerwata jo zakład, aby mógali běle bósony nadalej w Błotach carobu namakaš a na jajach sejžeš – a stakim teke w pšichože turistiska atrakcija wóstaš, ako to žinsa su.

W kraju bělego bósona *Im Land des Weißstorchs*

Biosferowy rezerwat Błota jo za bělego bósona idealny žywjeński rum. Wón jo pódla biosferowego rezerwata rěcyna krajina łoobjo ten wjeliki nimski šćitany wobcerk, žož nejwěcej běłych bósonow na płoninu licone měwa. Wódy w bogatej libje a rědko wobgospodarjone łuki a pastwy póbituju bogato nanosone blido. Na jěznej kórtce bělego bósona stoje ryby, žaby a jašćerice rowno tak ako insekty, wužeńce a myše.

Wokoło kónc měrca se wrošaju wjelike ptaški do Błotow. Ako předny dojspijo samjak swójo gnězdo. Gaž pšizo samica někotare dny pózdžej, se wuwitajotej z wjasołym klapotanim šnapacow a cas sedanja se chopijo. Běla bósonica njaso tši do šesć jajow mjazy měrcem a majom. Južo tši mjasecy pózdžej su mložeta samostatne. W awgusće běle bósony se zasej

wupórajú na dľujki lět do pódpoľdnjoweje Afriki . Naše bósony lubuju pódzajtšnu drogu a lětaju pšez Balkan, Bosporus, Turkojsku, Israel, poľkupu Sinai a spóromje Nila.

Ščitaňski program za běłego bósona

Schutzprogramm für den Weißstorch

W Nimskej plaši běły bóson ako wobgrozony – teke gaž jo licba wót kónca 1980tych lět bejnje pšiběrała. Wósebnye negatiwnje se wustatkuju intenziwne rolnikarstwo z wjele gnojidľami a srědkami za znicenje škódnikow. Na pľoninach, kótarež su chude na družynach, njenamakajo dosć malych zwěrjetow.

W lěše 1990 jo zachopiľ specielný program za ščit běłego bósona w biosferowem rezerwaše ze wšakimi jednotliwymi napšawami. Cesnoamtske wobstararje wobgľěduju, kak se licba běľtych bósonow wuwijo. Wóni registrěruju, lěc su gnězda wobsajzone a kótare gnězda to su a rowno tak, kak wjele mľożetow se wukluwajo a strowe swóje gnězdo spuščijo. Pó pótrěbnosci pórěžaju teke gnězda. Biosferowy rezerwat pódpěruju toš te žěľa a koordiněruju ščitne napšawy.

Běły bóson pód wobgľědowaním

Der Weißstorch unter Beobachtung

Gjardy ptašk – w nimskej rěcy se jomu teke groni Adebar – fasciněruju luži južo dawno. Teke we Bľotach se angažěruju cesnoamtske pšijašele bósona južo lětzasetki dľujko, wobgľěduju je a je wopjeršćeniju. Licba bósonow jo se we Bľotach stawnje powušyła. Nejwuša licba jo była w lěše 2004 z 111 porikami.

W slědnych lětach pak jo licba bóžko wóteběrała. Jadna pšicyna jo změna wobgóspodarjenja pľoninow na kšomje Bľotow. Zapuscóne role se zasej intenziwnje wobgóspodarjuju ako trajdowe póla – teke aby se kubľali energijowe rostliny – a na trajdowych polach su dalej zeleninu kubľali. Wažny žywjeňski rum jo za bósona zgubjony, žož jo do togo hyšci swóju carobu namakaľ.

Teke wjedro grajo za běłego bósona rolu. Zymne a mokšojte wjedro wobgrozyjotej pšěžywnjenje mľodych ptaškow. W lěše 2013 jo wumrěło 60 procentow mľodych ptaškow dla zymy a mokšoty, kenž stej naraz w maju a juniju we Łužycy byľej.

W drugich lětach su měli na droze do Łužyce take njepřigódné wjedrowe wuměnenja, tak až wjele bósonowych porikow jo pšepózdže abo njejo zewšym až do Błotow pšišło.

Sy to juž wěžel/a ? Wusstest Du schon?

..., až se wjelikim gnězdam bósonow w nimskej rěcy teke „Horste“ groni? Běle bósony natwariju swóje gnězda casy teke we jsach, žož luže bydle. Ako „slědowarje kulturneje krajiny“ njebóje se luži a wużywaju teke rad twarjenja luži za swójske zaměry. Swóje gnězda natwariju na pšikład na kšywach a dymnicach, ale teke na sčazorach za milinu. Gaž pšidu běle bósony w nalěšu z Afriki zasej slědk, dolešiju nejperwej do gnězdow zajžonego lěta. Běle bósony dojspiju starstwo až do 20 lět.

MENSCH UND SPREE

LUŽ A SPRJEWJA

E

Tšugi we Błotach njejsu jano žywjeński rum za wjele zwěřjetnych a rostlinskih družynow. Wóni se teke wużywaju za łojenje a wuženje a tšugi su teke wobchadne a transportowe drogi. Z regulěrowanim stawa wódy w tšugach zachowajo se charakter Błotow ako kulturna krajina a mokšy teren ze swójskimi wjeleserakami žywjeńskimi rumami. Aby wódy mókali swóje wjeleserake funkcije derje dopočniš, muse se krađu derje wótwardowaš a wobgóspodariš.

Wódna barwa **Wasserfarbe**

Aby wudobywali brunicu we Łužycy, su lětzasetki dłuško pónižyli wjelikorumnje wusokóšć spódnjeje wódy. Togodla jo zmjernjeł w zemi lažecy syrikowy kis – jomu se groni teke „pyrit“ – do zeleza a sulfata. Gaž we wobcerkach zastajonych jamow spódná wóda zasej stupa, zwězujo se oksiděrowane zezezo

z wódu do zelezowego hydroksida. Toś to pśižo pón ze stupajucej spódneju wódu do pśiběgow Sprjewje.

W někotarych tšugach na kšomje Błotow běży bruna wóda. Tomu zjawjenjoju se groni „zanjerěšenje z okrom“. To jo dłujkodobny slěd wudobywanja brunicy we Łužycy. Wót wótsypowanišćow, ze zastajonych jamow a wusušonych bagnitych zemjow se zapławijotej zelezowy hydroksid a sulfat do tšugow. Drobnučke žělki zelezowego hydroksida dawaju wóze tu brunu barwu.

Brud zelezowego hydroksida wobgrozujó żywjenje we wóze. Brud móžo chrapje rybow zlipnuś. Gaž laży na dnje wódy zatykujo brud pśirodny system proznych flakow w rěce. Z tym se minu rakowe zwěrjeta, mušle abo insektowe larwy a ryby njenamakaju wěcej žedneje caroby. Bšeze rybow njedajo wěcej žednego futra za rybackow, carnego bósona a wudry. Za strowość luži njejo toś ta blundrija tšachotna. Weto jo „bruna Sprjewja“ za turizm wjeliki problem.

Co móžomy pšešiwó zanjerěšenjoju z okrom cynis? We woko-
linje biosferowego rezerwata su chopili cysćis tu blundriju w
specielnych gatach, nježlic pśižo do Błotow. Do gatow nĕgajš-
nych jamow pśižo kalk, aby zelezo se wótzĕliło a na dno spado-
wało. Tak dej wóda dobru kwalitu dostaś, kenž běży do směra
Błotow. Pótrjefjone tšugi se cysće z wubagrowanim bruda. Zele-
zowy brud pśižo na deponiju. Snaž bužo zelezo w pśichože raz
póžedana surowizna. Mysli do togo směra dawa južo žinsa.

Wódne drogi *Wasserwege*

Dłujko jo był tradicionelny błošański cołn jadnučka móžnosť za
transporty a pógibowanja. Hyšći pśed někótarymi lĕtzasetkami
su luže mókali dwóry jano na wódnych drogach dojspís. Žinsa
dajo skoro wšuži nakrajne drogi. Cołnowanje słuša we Błotach
pak pšecej hyšći do wšednego dnja, na pśikład za góntwarjow
a rybarjow.

Wósebnje wažne su tšugi a cołny za turizm. Južo Theodor
Fontane jo se dał cołnowaś wót Lubnjowa pó tšugach pšez
Błota. Stotysace gósci póżywa žinsa Błota kuždy lĕto pśi
cołnowanju. Take pórucenja dajo k wšakim temam, na pśikład
k pśižo a krajnje, z kulinariskimi woptańskimi probami abo

ako pušćalnicowne cołnowanje. Až do žinsajšnego jo se tradicija štapanja zdžaržala. Pši tom cołnař se z dłujskim jasenjowym wjasłom na dnje wótsarkuju. Aby šonowali tšugi a brjogi jo na nejwěcej wótrězkach tšugow jězd z motorom zakazany. Wšake tšugi su samo zakazane za turistiski wobchad, šćita družynow dla. W cełku stoj we Błotach wokoło 300 kilometrow wódných drogow k dispoziciji za turistiske cołnowanje.

Psecej wěcej błošańskich gósci wuzgónjujo tšugowu krajinu indiwiduelnje z padlowańskimi cołnami. Na to jo reagěrowař biosferowy rezerwat a wóži turistow z wósebnymi napšawami pó póstajonych wódných drogach.. Tak mógu gósci dalej rědnosci Błotow wuzgónjowaš, bšeze wobškodowanja wósebnje šćitanja gódných wobcerkow.

Wótwardowanje wódy *Wasserpflege*

Stawnje su stražniki zastajanjow ducy we Błotach. Wóni nastajaju wusokosc staw wódy na pušćadlach a pšepytuju funkciju pušćadłow, pušćalnicow a pšechodow za ryby. Pši tom muse na rozdžělne pominanja žiwaš, pseto te su pla rolnikarjow, turistikarjow a pširodošćitarjow na wusokosc wódy wšakorake.

Wódy we Błotach ma se wótwardowaš a wuwijaš. To jo nadawk tak pomjenjoneje firmy za wužaržowanje wódy. Hynac ako něga jo žinsa notne žiwaš na wupominanja rozdžělnych wužywarjow Žinsa maju se tšugi rownocasnje k pširože bliskemu stawoju wuwijaš, aby se how žywjecy zwěrjeta a rostliny w swójom zjadnošeństwie zdžaržali. To pomina na pšikład rostliny we wóže jano tam wurywaš, žož notne jo abo kužde lěto wótměnjecy jano jaden brjog pósec. Aby se struktura wódy a stakim žywjecy rum polěpšyłej, wóstanjo suche drjewo we wóže lažece. Wótměnjaty profil wódy twóri mimo toho rozdžělne wobstojnosći za tšuzenje a swětło a wót toho profitěrujo wjele družynow.

Pomjenjone zaměry su póstajone w Europejskich wódných ramikowych směnicach. W biosferowem rezerwaše maju se te pšikładnje zwopšawdniš pšez wódné zastojnstwa a wódné a zemske zwězki.

ROLNIKARSTWO WE BŁOTACH

Rolnikarje su waźne partnerje za zdźaržanje kulturneje krajiny. Z wótdawna wuproběrowaneju wědu a šonujucymi metodami wóni producěruju błošańske chłošćonki a pomagaju pši zdźaržanju wjeleserakich žywjehńskich rumow a družynow.

Klasiski: Błošańske górk *Klassisch: Spreewälder Gurken*

Kublanje zeleniny ma we Błotach dłužku tradiciju. Wósebnje sławne su zawěšće „Błošańske górk“. Na płoninach wót wokoło 600 hektarow žněju wob lěto 40.000 tonow górkow w błošańskem regionje. To jo 2. městno w pširownowanju cełego zwězka. Wjele luži pomoga górk kublaś a pšežělaś. Wokoło 3.500 luži žěła kuźde lěto w górkowej sezonje.

Wótšy: Błošański kšeh *Scharf: Spreewälder Meerrettich*

Kšeh kublu we Błotach južo lětstotki dłužko – w mokšojtej, na carobinach bogatej zemi narosćo wótšy kórjeń wósebnje derje. Cas za žni zachopijo se w oktobrje a se dokóńcyjo, gaž pšizo předny mroz. Wjele pilnosći a rucnego žěła jo třebne, aby wušěgnuli kórjenje pózlažka ze zemje. Wót póla pšizo kšeh ned do pšežěłanja, žož se cysći, wumyjo, běli a nadrobno strějo. Cysty abo gromaže z aromatiskimi pšicynkami ako pogjarzliny abo rokotnik pšizo błošański kšeh skóńcnje do głažkow. Fryšnje strěty abo ze zmjatanu polěpšony móžo kšeh wjele jězow wobogašić.

Kšywowa marka Błota *Dachmarke Spreewald*

Wuběrne regionalne produkty móžośo lažko póznaś na wóznamjenju „Kšywowa marka Błota“. Pšetrjebař wiži ned na předny wid, až pšidu surowizny z błošańskega regiona a su teke how pšežěłane. Wón móžo sebje wěsty byś, až se dožaržyju wusoke kwalitatiwne a wobswětowe standardy. Regionalne hotele, góšćenje, penziony a službywugbarje, kenž pórucyju błošańske produkty mógu se z tym kwalitnym zyglom wuznamjenić.

Drogotny: Błošański lany wólej *Edel: Spreewälder Leinöl*

Błošański lany wólej dajo wjele błošańskim jězom wósebnu, delikatnu notu. Wólej se dobywa ze semjeja lana. Lan jo prastara kulturna rostlina, kenž luž juž lěttysace wużywa – ako wólej za zeżywjenje a ako włokno za zgótowanje tekstilijow. Lan rosćo na wěcej ako 100 hektarach rolneje płoniny we Błotach, žož wižimy w jěsnem lěšu płoniny módrych kwiśonkow. Wót wuseša až do žnjow trajo to jano wokoło 120 dnjow. Pó wuterganju se semje wumłóšijo z kapslow, se cysći a do wólejnika spórajó. How bijo wólejnikař błošański lany wólej.

Dobre a strowe: Wěrcowe zelka a gójawki***Lecker und gesund: Gewürz- und Heilpflanzen***

Błošańska kuchnja jo znata, až strowe psícynki z wjele fantaziju kombiniěrujo. Aby mógli wósebnošć jězow hyšći wěcej pówušyš, wużywaju kucharje žiwe zela ako mlac, škórodwicku abo łompuch. Tak se zlejšyju salaty, pólewanki a juški.

We błošańskej krajinyje rostu teke njelicne zela za domacnu aptejku. K nejwěcej woblubowanym a znatym gójarskim zelam słušatej jańske zele a rumańk. Jańske zele njezadorajo jano zagórjenjam, ale zmócnijo teke nerwy. Rumańk jo napšawdu taki „wšomóžak“ – změrujo magan, pomaga psí žołdkowem wrjodu abo statkujo pšešiwu chroniskim zagórjenjam. Móžomy pak teke płody, łopjena a škóru krickow a bomow wużywaš ako psírodne gójadła. Tak statkujo na psíklad mězga z bazowkow znoj ronjeca a jo stakim stara domacna srědnosć pšešiwu pšezymnjenjam.

Bio-gowjeze měšo *Bio-Rindfleisch*

We Błotach producěruju bejny wjele bio-gowjezewego měša. We wegetaciskem casu se pasu gowjeda na błošańskich łukach. Tam mógu se nažraš a zadoraju stakim rosćenju krickow na łukach. Tak pomoga ekologiske žaržanje gowjedow psí woplěwanju krajiny a psínosuju k zdžaržanju kulturneje krajiny.

MURI-GmbH za žaržanje gowjedow jo jaden partnerski zawod biosferowego rezerwata. Zawod se stara wó pšawu wašnju žaržanja gowjedow w swójjich stadłach. Na rozdžělnych pastwach jo žewješ stadłow ze 600 mašernymi krowami ze swójjimi šeletami a 12 bykow. Šeleta wóstanu wokoło 7 do 8 mjasecow psí swójej mašeri. W zymje su zwěrjeta ako cele

stadło w grożach, żoż maju dosć a nadosć możnosćow se pogi-bowaś. Ako futer dostanu pón seno, silażu wót tšawy swójskich łukow a teke kjarmjeński futer ze samo producërowaneje trajdy.

Wjeleserakosć zdżarżaś *Vielfalt erhalten*

Rolnikarje pomagaju wjeleserakosć żywjeńskich rumow zdż-arżaś z tradicionalnymi wašnjami, kótarež słušaju do Błotow – a z tym teke bogatosć zwěrjeczych a rostlinskih družynow. Někotare małe burske żywnosći kublu hyšći stare domorodne sorty a se staraju za to, až se njezgubiju ważne genetiske źrědła.

Ekologiske rolnistwo *Ökologischer Ackerbau*

Ekologiske rolnistwo žěła w dorozměšu z psírodu, dokulaž šonujo psírodne źrědła a góspodari wósebnje wobswětaju tyjucy. K tomu słuša šonujuce wobžěłanje rolnych płoninow a pšawidłowne wótmějenje płodow. Mineraliske gnojidla a syntetiske pesticidy su tabu.

Wót casa psípóznaša Błotow ako biosferowy rezerwat jo se ekolo-giski staw tych płoninow wósebnje pšez ekologiske rolnistwo wjelgin pólěpšył. Tak se wobžěła mjaztym 70 procentow płoni-now pó směrnicach ekologiskego rolnistwa.

Družyny: módrack, žiwy mak, pólny škobronk

Wobgóspodarjenje łukow a pastwow *Grünlandwirtschaft*

Pšez ekstensiwne wobgóspodarjenje łukow a pastwow se šćitaju wósebnje ptaški, kótarež su wusko pokazane na płone, cesto mokšojte až do mokšych łukow. Aby mógali kibut, njebjaska kóza a žiwa kacyccka njemólone měwaś, se łuki akle pózdže, nejžěsnjej wót 16. junija seku. Łuki deje až do maja wjelgin mokše wóstaś, aby se zdżaržali toś te družyny. Take pózdže a wobgranicowane wužywanje łukow a pastwow słuša k financelnje spěchowanym wobswětowym napšawam. Toś te se psízwóliju rolnikařom za pěšlětny cas a se kuźde lěto wupłašiju.

Družyny: wjeliki wognjowy mjatel, kibut, cerwjenobrjuchata kunkawa

Woplěwanje krajiny *Landschaftspflege*

Zaměr woplěwanja krajiny jo ako přědne tomu zadoraś, až se rozšyrjaju kricki na łukach. To jo ważny psínosk, aby se

krajinowy wobraz tradicionelneje kulturneje krajiny tak zdžaržał ako jen znajomy. Wót togo njeprofitěrujo jano turizm, ale teke wjele zwěrjetow a rostlinow.

Aby se mógali płoniny – na kótarež cesto jano pó wóze doježoš – tak zachowaš, jo teke trjebne wjele rucnego žěła a zasajženje zemju šonujucych mašinow. Za financěrowanje toš tych woplěwańskich napšawow se angažěrujo pódla Bramborskeje teke Bergarska załožba kulturna krajina Błota.

Družyny: njebjaska kóza, łokašina, kukawa

Sy to juž wěžel/a ? Wusstest Du schon?

Stogi su kopicy sena, kenž maju typisku formu. Rolnikarje su něga seno we stogach chowali, aby jo pózdžej futrowali gowjedam w grožach. Stogi su stojali na drjewowych pódstawkach, aby seno wót spódka mokše njebyło.

G

ZGROMADNJE SMY MÓCNE

GEMEINSAM
SIND WIR
STARK

We Błotach su žywe a žělaju luže we jadnorazowej kulturnej a pširodnej krajiny. Zaměr biosferowego rezerwata jo historisku błošańsku krajinu, typisku regionalnu twarsku kulturu a wjeleserake tradicije za pšiducne generacije zdžaržaš. To móžo se jano dojspiš, gaž wjele luži se z tym zaměrom identificěrujo.

Biosferowy rezerwat jo žywy wót angažementa Błošanarjow. Z wjelikim wósobinskim zasajženim pšinosujo wjele wobydlarkow a wobydlarjow swójske nazgonjenja, wědu a kreatiwnosć. Partnerstwa su za modelowy region wósebnje wažne. Mócny partner jo Błošańske towaristwo, kenž zwězujo akterow najsańskego góspodarstwa a wabi z regionalneju kšywoweju

marku za błošańske produkty. Teke pširodošćitarje a turistikarje žělaju žinsa gromadu za rozwězanja pširodu wobzwarnujecego turizma.

Bergarska załožba „Kulturna krajina Błota“ jo se załožyla wót Błošanarjow za Błošanarjow. Wóna pódpěrujo luže pši tom, se priwatnje angažerowaś – na pšíklad z darami. Z tym mógu wótwardowaś na družynach bogate błošańske łuki a zdžaržaś tradicionelne stogi we wobrazu krajiny.

LEBENDIGE TRADITIONEN

ŽYWE TRADICIJE

Błota słyšaju k sedleńskemu rumoju Serbow. Serby – młoge se sami pomjenjujo w nimskej rěcy Wenden – pochadaju wót słowjańskich sedlarjow, kótarež su w casu šěganja ludow do Błotow pšíšli. Serbski wliw ma wjeliki wuznam za kulturu a tradiciju we Błotach – a dajo se na wšakoraki part dožywiś

Drastwy *Trachten*

Wjele gósci zwězujo Błota z pisaneju serbskeju drastwu, kótaraž se na swěženjach nosy. Wšednje se woblekaju wósebne starše žeńske šlajchtne. Jadnu z tych wšednych drastwow móžośo wobziwaś we witrinje. K tomu słuša lapa, bluzka, kóšula a šorca, štrumpy a drjewjanki.

Žnjowne nałogi *Erntebraüche*

W Dolnej Łužycy jo „kokot“ woblubowany žnjowny nałog. Na wrotach, kenž su wupyšnjone z dubowym listom, jo njabogi kokot powjesony. Gólcy a muske wopytaju rejtujujcy na kónjach głowu abo kšídla kokota wótryś. Dobyśař – žnjowny kral – smějo z dobyśarku „karowanja žabow“ pón rejowaś.

Spiwy *Lieder*

Serbska folklorna kupka „Łokašina“ spiwa ludowe spiwy dolnołužyskich Serbow. Spiw „Daj mě jedno jajko“ jo tak znaty, až južo žišo jen w zakładnej šuli nawuknu.

I NAZGÓN WJELESERAKOŚĆ!

Lěc spóčetna žiwizna abo wót luži stwórjona kulturna krajina: W Nimskej dajo wěcej ako 130 biosferowych rezerwatow, narodnych a pširodnych parkow z móžnosćami za njezabydnjece pširodne dožywjjenja za młodych a starych. Toś te wjelike šćitane wobcerki se staraju wo zdžaržanje jadnorazowych žywjenskich rumow ze swójskim zwěrjetnym a rostlinskim swětom za pšiducne generacije.

Biosferowy rezerwat *Biosphärenreservat*

W biosferowych rezerwatach jo se słowo „Trajne wuwise“ ze žywjeniem wupoňjio. Gromaže a partnerski pytaju how luže za drogami, kak by mógali za wobswět znjasliwje góspodariš a w dorozměšu z pširodu žywe byš. Šćit pširody, regionalne wuwise du jaden drugemu do ruki rowno ako kubłanje a slěženje. UNESCO – organizacija zjadnošonych narodow za kubłanje, wědomnosć a kulturu – wuzwóljio charakteristiske krajiny ze swójskim typiskim zwěrjetnym a rostlinskim swětom w ramiku programa „Luž a biosfera“, kenž jo se w lěše 1971 zachopił.

Narodny park *Nationalpark*

Narodne parki su wobcerki, žož namakajomy zbytki njepojmje-teje pširody. Pód nadpismom „Daš pširoda wóstanjo“ dej se pširoda swójske puše wupytaš móc – cele bžeze lužecego wliwa. To pak móžo wěcej ako jadnu generaciju traš. Teke w pširože bliskich krajinach jo zawóstajil luže swóje slědy. Dla toho su na zachopjeńku napšawy móžne, žož dostanjo pširoda pomoc se samostatnje wuwijaš. Nam lužam dawaju narodne parki móžnosć take pomałem wótběgajuce procese sami na městnje nazgóniš.

Pširodny park *Naturpark*

Pširodne parki su drogotne wjelikorumne kulturne krajiny, žož namakajomy wodychanje wót wšednego štresu. How jo zaměr, krajinu na pširodnu a za wobswět znjasliwu wašnju wužywaš a

rownocasnje žywjenske rummy ze swójimi typiskimi zwěrjetnymi a rostlinskimi družynami ščítaš. Gromaže z luzimi na městnje wuwijo se psírodu šonujucy, trajny turizm.

Sy to juž wěžeł/a ? Wusstest Du schon?

Biosferowe rezerwaty su wósebne ředne a wótměnjate krajiny, wugótowane wót luži w lětstotkach. Biosferowe rezerwaty su něčo pódobnego ako wjelicke labory pód gołym njebjom. How se testujo, kak móžotej luž a psíroda tak gromaže žywebyš, až jo za wobeju dobre. „Bio“ wóznamjenijo „žywjenje“, „sfera“ wóznamjenijo „rum“ a słowo „reserwat“ ma swóje kórjenje w słowje „zachowaš“.

DER SPREEWALD
IM LAUFE
DER ZEIT

BŁOTA W BĚGU CASA

K

Błota su nastali pó slědnej lodowej dobjce. Ako jo se pšed něži 12.000 lětami pšeccej wěcej wogrěwało, su chopili lodojce tajaš. Wótběžeca lodojcowa wóda jo twariła šyroki a niski doł, zóž su se wótsajžali małe, pšskowe górcycki – te kupy. W toš tom prarěčnišću jo běžata „Prasprjewja“, kótaraž jo se dla płonego terena jano bejnje pomałem doprědka pogibowata. Jeje wódne wótběgi su se roznogašili wokoło kupow a tak jo nastata drobnoctonkata seš z wjele rěczynymi tšugami – w srejšnej Europje jadnorazowy nutšikokrajny delta.

Prakrajina *Urlandschaft*

Do wobsedlenja Błotow pšez luže su byli nižyny mokšojte a bagnite. Guste wólšowe lěse su narostli póspromje rěkow a su pókšyli cełu wokolinu. Pšeccej a zasej su pólewali wusoke wódy toš te ługowe łuki a pón su zasej wuschnuli. Wólše, wjerby a

jaseńje su kšasnje narosli. W parje wusokeje wódy su byli drogotne sešeńske srědnosci a stakim su mókali rostliny bujnje narosć. List a wótemrěte zbytki scíny a rjezyny njejsu se roztwórili w bagnitej wóze. W bęgu wjelgin dłujkego casa jo tak nastalo dołojcne bagno.

Sy to juź wężel/a ? Wusstest Du schon?

Pragóla jo pókšyla wjele tysac lět cełe Błota, pseto stawnje zasej dorostuju. Pši mócnjej wusokej wóze pšewaluju se stare bomy a pón jo zasej městno za młode wubitki. How že dojžo naraz zasej swětło na zemju a semjenja bomow a wjerbrow mógu wuklěwaś. Późdzej rostu wólšy a jaseńje, žera w pragóli se zacynijo a znowa nastanjo zasej njepšestupna guscina.

Rana kulturalna krajina *Frühe Kulturlandschaft*

Ku kóncoju šeganja ludow w 6. a 7. stolěšu su pšišli Słowjany – Lusici, ako předowniki žinsajšnych Serbow – do bagniteje błošańskeje nižyny. Nejprwej su bydlili na kšomje tukow, žož su byli wěste pšed wusokeju wódu.

W srjeżowěku su luže chopili błošańsku krajinu dalej a wěcej dobywaś. Wót 18. stolěša sem su sedlarje mócnjej pšeměnili mokše nižyny. Wóni su wjelike góle rodowali, aby je ako rolu dobyli. Wažne wobchadowe a transportowe drogi su byli błošańske tšugi. Późdzej su wurownali Sprjewine wobnogi a su napórali nowe kanale – teke aby wusoke wódy wótwóžili, kótarež su pšecej a zasej žni wobgrozyli.

Sy to juź wężel/a ? Wusstest Du schon?

Předne sedlarje su natwarili swóje domy z drjewa. Njejo žeden žiw, pseto góle jo dosć było. Na tšugach su mókali drjewane štomy derje transportěrowaś. Za scény su lažece štomy jaden na drugi składowali a „zacopili“. Takej starej tradicije se groni „bolany dom“. Kšywo su typiski ze scínu kšyli. Take kšywo grějo w zymje a chłóži w lěšu. Žinsa hyšći stoj wušej tysac takich drjewanych bolanych domow w Bórkowach. Woglědaj je sebje raz!

Wokoło tši byrtele spóčetnych lěsow w Górnych Błotach su slědkoju łuki a role byli. Tak jo nastał we Błotach parkoju podobny mozaik z małymi pólamy, łukami, lěsami a dwóramy, kenž jo dał krajinje swójo wósebne gusło.

Žinsajšna kulturna krajina *Heutige Kulturlandschaft*

Až do žinsajšnego su zachowali Błota w šyrokich žělach swóej jadnorazowy charakter. Běžece wódy, smugi bomow, łuki a lěse preguju krajinu a su žywjeński rum za bogaty zwěrjetny a rostlinski swět. Mjazy drugim namakajomy družyny ako wudru, carnego bósona, rybacka abo mału rěcynu mušlu, kenž hynži su wobgrozone abo samo wótemrěte.

Błotam pak su napórali w zachadnosći teke rany. Intensiwnne rolnikarstwo jo pšicyna za monotone wjelike płoniny a bagna su se wusušyli. Małe tšugi su zarosli, druge wódy su wurownali a pódłymili. Wšake družyny ako mjeńk, brjazowa kokoš a wjeliki skulej su se zgubili. Ze zaměrom krajinu ze swóejm hyšći wjelikim bogatstwom žywjeńskich rumow a družynow zdžaržaš a tam, žož jo notne, zasej wugótowaš, jo se załozył w lěse 1990 biosferowy rezerwat Błota.

Sy to juž wěžel/a ? *Wusstest Du schon?*

Wót tego casa ako su Błota biosferowy rezerwat, se wětšynje krowow wjelgin derje žo. Něga su žaržali až do 15.000 gowjedow we wjelikich grožach. Žinsa se pasu krowy na błošańskich łukach a maju tam dosć městna. Tak žarže pastwy a łuki wótwórzene a su stakim pšawe „woplěwarje krajiny”.

Krajina w pšichože *Zukunftslandschaft*

Zaměr biosferowego rezerwata jo zachowanje tego jadnorazowego w krajinje teke za pšiducne generacije. Pominanja pširodošćita a klimašćita deje se rowno tak dopołniš ako potrěbnosći tych luži, kenž su how žywe.

Kak krajina za 50, 100 abo samo za 200 lět wuglědaš bužo, žinsa nichten dokradnje groniš njamóžo. Kak bužo se na pšikład brunicowe górnistwo dalej wuwijaš? Změjo Sprjewja teke

w psíchože dosć wódy w dobrej kwališe? Kótare nowe zwěrjetne a rostlinske družyny psídu do Błotow, a kótare se město tego zgubiju? W rolnikarstwje a gólnistwje musymy snaž pšejs na družyny zeleniny a bomow, kenž ze slědami klimowego pseměnenja lěpjej wujdu ako žinsa wużywane dryžyny. A pórucenja za wódychański a lichy cas maju se wěcej orientěrowaś na luži, kótarež w psíchože hyšći starše bywaju. Luže we Błotach stoje pśed wjelikimi wupominanjami. Biosferowy rezerwat co pomogaś, toś te zwónožeś.

HOCH- UND NIEDRIGWASSER

WUSOKA- A NISKA WÓDA

L

Pšecej a zasej su pólěwali wusoke wódy ługowe łuki a su pón zasej wuschnuli. Dokulaž wóda pšínjaso drogotne sešeńske srědnosci sobu, mógu rostliny bujnje rosć. Lětstotki dłužko su dožywili Błóšanarje znicenja žnjow a głodumrěša dla wusokeje wódy. Togodla su luže pšiměrili błóšańsku seš wódow wěcej na swójske pótrěbnosci.

Žywjenje z wódowym nadbytkom

Leben mit Wasserüberschuss

Błota maju jano małki spad a wóda běży wjelgin pómałem. Wusoka wóda malsnje wustupijo pšez brjogi a pówódnujo krajinu. Aby mógali wusoku wódu malsnej wótwóziś su wósebnje wót 18. stolěša groble a kanale twarili a wótrězki Sprjewje wurownali. Rownocasnje su pšepołożyli wódu kumštnje a su twarili nasypy – teke, aby z tych płoninow póla napórali. Togodla dožo we wjelikich žělach Błotow žinsa lěbda hyšći ku takim typiskim pówódnjenjam.

Žywjenje z wódowym wubrachom *Leben mit Wassermangel*

Dla wótwóženja wódy pak jo w suchych casach cesto felowała wóda. Aby mógali case sušow pšetraś a wódu lěpjej regulěro-

foto: Foto-Studio Steffen

waś, su luže w zachadnyma lětstotkama natwarili wokoło 250 gašeńskich murjow a pušcadłow. Tak jo nastał gašeński pas z 12 gašeńskimi schojžeńkami z móžnosću regulěrowanja, aby měli psěcej dosć wódy w tšugach. Z tymi gašeńskimi pasami jo móžno w zymje pówódńjenja lukow dojśpiś. Płoniny mógu se tak z wódu naseiš. Dla gašenja pak wóda běży a ma stakim mjenjej kislika.

Sy to juž wěžel/a ? Wusstest Du schon?

Měrjeńske kśidliško měri, kak spěšnje wóda běży. Šym spěšnej wóda běży, šim malsnej se wjerši kśidłowa šrubka předku na měrjeńskem kśidlišce. Wódne slězarje měrje spěšnosć wódy na wšakich přecných wódných městnach, aby wulicyli pšeběžanu wódu. Na kuždem měrjeńskem městnje běży wóda njejednak spěšnje. Znajoš wšykne spěšnosći a płoninu přecnego rěza, móžoš wulicyś, kótara młogosć wódy jo rowno how pšeběžala.